

Een elitair ziekenfonds anno 1621

Van de vijf adellijke Utrechtse vrouwenkloosters, Wittevrouwen, Sint-Servaas, Oudwijk, Mariëndaal en Vrouwenklooster, alle stammende uit de 12e en 13e eeuw, lagen alleen de eerstgenoemde twee in de stad, Mariëndaal lag, richting Zuilen, even ver buiten de Catharijnepoort als Vrouwenklooster richting De Bilt buiten de Wittevrouwenpoort. De plaats van Oudwijk behoeft geen aanduiding. De namen van alle vijf kloosters leven in onze tijd nog voort. Aan Mariëndaal of Ten Dael of Dael herinnert o.a. de Daalsedijk, aan Vrouwenklooster het Kloosterpark in De Bilt. De Hervorming maakte aan de kloosters als zodanig een eind en omdat in oorlogstijd de vijand dergelijke gebouwencomplexen zo dicht bij de stad als legeringsmogelijkheid zou kunnen gebruiken, werd in of omstreeks 1585 op aandrang van de Utrechtse burgerij tot sloping van de drie buitenkloosters overgegaan. De „Joffers” waren voor dien naar een andere behuizing, binnen de stad, overgeplaatst. De kloosters St.-Servaas en Wittevrouwen konden geen kwaad. Deze zijn dan ook nog een honderd jaar langer blijven staan ¹⁾.

Adellijke joffers

De genoemde vijf conventen waren uitsluitend bestemd en toegankelijk voor adellijke joffers en dit had tot gevolg dat, toen circa 1580 een eind kwam aan het bestaan van alle kloosters, de bezittingen van deze vrouwenconventen niet, zoals die van de andere kloosters onder het beheer van de Staten kwamen, maar onder dat van de Ridderschap. De eerste tijd bleven de juffers van elk convent een gemeenschappelijk huishouden drijven waarvan de bewaard gebleven rekeningen een beeld geven. Nadat de andere vier conventen al ruimschoots voor 1600 aan die gemeenschappelijke leefwijze een eind hadden gemaakt, volgde het Biltse Vrouwenklooster dit voorbeeld in 1606 ²⁾. In die zin, dat de juffers wel in hetzelfde huis bleven wonen, maar in het vervolg ieder voor haar eigen kost en verwarming moesten gaan zorgen. Dit bracht ingrijpende veranderingen met zich. Aan de twee grote huizen aan de Westzijde van de Plompstorengracht - toen Nieuwe Gracht geheten - waarin de juffers van Vrouwenklooster gehuisvest waren, moest voor meer dan f 4.000,— worden vertimmerd. (- - - *soe heeft men die huysinge, cameran ende kelders des convents daertoe*

speciaaljk moeten accommodeeren). Blijkbaar was dit nog niet afdoende. Men kocht er in 1606 nog een aangrenzend huis bij. Voor de conventualen, die tot nu toe „vrije kost” hadden genoten, werd natuurlijk een financiële regeling getroffen. Een vast bedrag voor alimentatie werd vastgesteld waarbij een toeslag voor „accidentalia”.

Bezetting

Op 27 Januari 1598 stelden de Staten van Utrecht een Instructie voor de vijf Jofferenconventen vast waarin van allerlei werd geregeld ³⁾. Wat de bezetting betreft, in St. Servaas en Oudwijk - dit waren de rijke conventen - mochten boven de Vrouw, d.w.z. behalve de abdis, maximaal twaalf volle provens en zes kinderprovens zijn. (Een meisje moest minstens acht jaar oud zijn om te kunnen worden opgenomen.)

In de andere drie conventen *sullen de joffers moeten versterven tot negen toe*. Het is niet verwonderlijk dat de juffers zich van alle exercitie van de Roomse religie moesten abstinieren. Zij hadden vrij veel bewegingsvrijheid, maar moesten wel het grootste deel van het jaar binnen het conventshuis verblijven. Het habijt mochten zij blijven dragen maar zij mochten er niet de straat mee op (*ende en sullen oock in hare habijten niet vuytwendich gaen*). Trouwen mocht maar dan kwam prompt een eind aan de prove, tenzij de huwende juffer vóór 1582 al in het convent was. Ontstond door overlijden of huwelijk een vacature dan mocht een volgens een rooster bepaald lid van de Ridderschap de vrijgekomen prebende vergeven. Bij een vacature van abdis benoemde de Ridderschap een opvolgster onder goedkeuring van de Staten.

Voor wat Vrouwenklooster betreft kwam aan de gemeenschappelijke huisvesting aan de Plompstorengracht in 1628/29 een einde. Op 7 Januari 1629 werden twee van de drie huizen openbaar geveild ⁴⁾. Met betrekking tot de andere Jofferenconventen zal zich een overeenkomstige gang van zaken hebben voorgedaan. Voor Oudwijk zal dit hierna nog blijken. De jaarlijkse prebenden bleven echter in stand en de leden van de Ridderschap bleven voorzien in de vervulling van opengevallen vacatures. Eerst onder de Bataafse Republiek heeft in 1797 het Provinciaal Bestuur aan deze instelling een einde gemaakt. De gedupeerde juffers van de

vijf conventen hebben nog wel getracht die beslissing opgeschort te krijgen, opdat zij gelegenheid zouden hebben hun oude rechten te staven⁵⁾. Sed frustra.

Oudste reglement

Ook in 1621 traden de jofferenconventen met een gezamenlijk verzoekschrift op voor de behartiging van hun gemeenschappelijke belangen. Het is getekend door de vijf Vrouwen-abdissen, gericht aan de Ridderschap en bevat het verzoek *dat Dr. Gilles van der Gal op een eerlik jaerlycx tractement mochte werden geëmployeert ten dienste derselver conventen*. Helaas is dit rekest zelf niet bewaard gebleven zodat wij van de motivering verstoken blijven, maar het besluit van de Ridderschap van 6 juli 1621, waarin gunstig op het verzoek werd beschikt, is er nog wel. Omdat het hier, voor zover ik weet, het oudste ziekenfonds-reglement betreft, laat ik de beschikking in haar geheel volgen⁶⁾.

Is geappointeert:

Die Edelen ende Ridderschappe etc., genegen zijnde de Remonstranten om redenen hierinne geroert in haer versouck te accommoderen, concenteren ende accepteren bij desen Dr. Gilles van der Gal als ordinaris medicus der respectie Joffrouwenconventen binnen der stadt Utrecht; omme hem bij alle voorvallen ende occurentien ten dienste van de E. Vrouwen ende gemeene Jouffren derselver in alle behoorlijke dilligentie ende getrouwicheijdt te laten gebruycken, daer ende soo dickwils hij des zal worden gehaeldt ende versocht, te weten soo wel buijten als binnen de Stadt, in den lande van Utrecht. Midts dat dit maer zijn zal bij provisie, voor den tijt van een jaer. Ende dat d'E. Vrouwen respectie voornoemt den voornoemden doctor voor een jaerlycx pensioen⁷⁾, ten regarde van zijne moeyten desen aengaende te nemen, vuyt hare E. prebenden elck zullen laeten volghen ende genieten ses gulden ende elcke conventuale Joffre drij gulden s'jaars; die de respectie Rentmeesters der voors. conventen aen hare prebenden zullen moghen corten, ende den Doctor Medicus voornoemt betaelen.

Verzoek?

Over dit merkwaardige stuk is nog wel wat te zeggen. Zo vragen we ons af wat de zin is van het woord „Remonstranten” in de tweede regel. Het is natuurlijk niet zo dat de Joffers inmiddels en bloc het Arminianisme zouden hebben omhelsd. Wij zullen het woord hier dus moeten opvatten in de betekenis van „verzoeksters”. Toch zit daarin iets onbevredigends. Immers, het woord „remonstrant” heeft vrijwel steeds een element van vertoog, van bezwaar. Zo was ook de in 1610 bij de Staten van Holland ingediende „Remonstrantie” waaraan de Remonstranten hun naam te danken hebben, een vertoog waarin zij hun zwarig-

heden tegen de Calvinistische geloofsleer uiteenzetten. Is er sprake van een verzoek zonder meer - en dat mogen we in het onderhavige geval toch wel veronderstellen ook al kennen wij de tekst van het verzoekschrift niet - dan verwacht men eerder het woord „requestranten” of „supplianten” of, als er hoog van de toren wordt geblazen, „requiranten” dan „remonstranten”.

Niettemin moet de notulist dit woord in casu in den zin van verzoeksters hebben gebezigd. Kan het zijn dat hij dit deed met een ondeugende bijgedachte, with his tongue in his cheek? Het staat vast dat dr. Gillis van der Gal (ook wel Gall of Galle), de door de Joffers uitverkoren huisarts, een notoire Arminiaan was. Niet alleen komt hij voor op de „Lijst van personen van Arminianisme verdacht” van (waarschijnlijk) 1620⁸⁾, maar hij was ook degeen die in 1629 een huis in de Lange Rietsteeg (sinds 1950 Keizerstraat) met de bestemming van schuilkerk verkocht zogenaamd aan Johan Hermens maar in wezen, zoals later zou blijken, aan de Remonstrantse gemeente. Johan Hermansz Monachus trad er clandestien op als *bedienaer des goddelicken woorts inde remonstrantsche gemeente alhier*.

Tot begin 1808 heeft de Remonstrantsche Broederschap er gekerkt. Toen verrees op diezelfde plaats de hofkapel van Lodewijk Napoleon en betrokken de Remonstranten de kapel van het gewezen Hieronymusklooster aan de Kromme Nieuwe Gracht⁹⁾.

Fonddokter

Dat de Ridderschap in 1621 een man als Van der Gal als fonddokter over de Jofferenconventen heeft aanvaard, is wel opmerkelijk. In de jaren onmiddellijk volgende op de Dordtsche Synode (1618/19) was het optreden tegen de Remonstranten juist het allerfelst.

Op 29 december 1618 verschijnt prins Maurits persoonlijk in de vergadering van de Staten om deze in het belang van de eenheid van het land te zuiveren van ongewenste elementen. Vier leden van de Ridderschap worden bij die gelegenheid uit de gewestelijke regering ontslagen¹⁰⁾. In een publikatie van 27 oktober 1619 gaat de vroedschap van Utrecht nog eens fiks te keer tegen de heimelijke vergaderingen en de conventiculen van de Remonstranten¹¹⁾. Maar de heftigste bewoordingen treffen we aan in een plakkaat van 4 februari 1623 uitgaande van prins Maurits en de Staten van Utrecht, tegen de *seer grouwelijke ende schandelijke conspiratie, tegens den Staat en welvaart van 't Land en alle goede innewoonderen van dien gesmeet*. De Arminianen zo staat in dit van harts-tocht gloeiende stuk te lezen, hebben er blijk van gegeven *dat syluyden alle practyquen, listen ende lagen hebben aangeleyt omme niet alleen naa*

haar uiterste vermogen den staat der Kerke ende Politie der Vereenichde Nederlanden op nieuws te turberen en te onderste boven te werpen, nemaar ook in een onvermydelijk bloedbat te stellen, ende voorts door verscheyden brandstichtingen te ruïneren en tot inden grond te verderven, sulks dat den vyand door sulke swarigheden van binnen, deselve Landen, Steden en plaats en buyten, te beter na zynen wille en lange gepractiseerde boose tyrannique desseyneyn soude hebben kunnen bespringen, overvallen ende vermeesteren, 't welk hem door Godes almogende genade nu meer dan vyftich jaren lang verhindert en belet geweest is ---¹²⁾.

Vijandigheid

Dergelijke taal wijst op een zo onverzoenlijke vijandigheid, dat de Remonstranten in die dagen alle redenen hadden om niet op te vallen. Wel werden na de dood van prins Maurits in 1625 de verhoudingen wat minder gespannen. Onder het bewind van Frederik Hendrik werd meer door de vingers gezien en plakaten als de zo juist geciteerde blijven verder uit. Maar dit neemt de vraag niet weg hoe het mogelijk was dat juist midden in die jaren van het felste antagonisme, tussen 1618 en 1625, de Ridderschap, toch een lid van diezelfde Staten van Utrecht, met de terecht van Arminianisme verdachte dr. Van der Gal genoeg heeft kunnen nemen. *Bij provisie, voor den tijd van een jaer*, maar, zoals nog blijken zal, het zijn er waarschijnlijk tien geworden. Men heeft de afspraak naar het schijnt in 1622 nog een jaar stilziggend laten doorlopen, want eerst in de vergadering van de Ridderschap van 25 juni 1623 komt de zaak weer aan de orde⁶⁾. Nu is het dr. Van der Gal die wensen heeft. In zijn taakomschrijving wordt na *voorvallen ende occurrentien* op zijn verzoek ingevoegd van *sieckten ende indispositien*. Blijkbaar legden de Joffers wat veel beslag op zijn kostbare tijd, ziek of niet ziek. Ook vraagt Van der Gal om een andere financiële regeling en wel in die zin dat hij liever - met terugwerkende kracht tot 6 juli 1621 - een vast bedrag heeft van f 200,— per jaar dan wat in 1621 was afgesproken. Het was zeker niet zo dat hij een hoger salaris verlangde.

Omslachtig

De ziekenfondspremie voor de vijf Vrouwen was bepaald op f 6,— en die voor de Joffers op f 3,— per jaar. In 1621 hadden de vijf conventen te zamen 88 Joffers¹³⁾. Van der Gal had dus recht op in totaal f 294,—. Waarschijnlijk was het hem te omslachtig met die verschillende rentmeesters te moeten afrekenen. Bovendien was dr. Van der Gal een vermogend man. Hij bezat in Utrecht diverse grote huizen, o.a. aan het Janskerkhof en aan de Ganzenmarkt. In januari 1629 kocht hij bij open-

bare opslag het grote huis met hof aan de Drift O.Z. dat toebehoorde aan het convent van Oudwijk voor f 14.400,— plus f 1.080,— rantsoen, welke koopsom hij in twee termijnen afbetaalde¹⁴⁾. Volgens Muller¹⁵⁾ stond dit huis op de plaats van het tegenwoordige Kunsthistorisch Instituut (Drift 25). Latere onderzoekers menen dat het huis van Oudwijk iets noordelijker stond¹⁶⁾.

Schamel

Het vaste salaris van f 200,— per jaar was toch blijkbaar wat schamel, want met ingang van 1 januari 1625 wordt dit op verzoek van dr. Van der Gal verhoogd tot f 400,—. De enige notitie die wij na dien nog in het Staten-archief over deze affaire tegenkomen, tevens de laatste, is van 17 maart 1631: *d'heren Van 's Heerenaerntsberge en Van Brakel verklaren onnodich te sijn het tractement aen Van der Gal*¹⁷⁾. Hoogstwaarschijnlijk houdt dit verband met de opheffing van de gemeenschappelijke samenwoningen. Boven zagen wij dat Vrouwenklooster in 1628/29 een eind maakte aan de collectieve huisvesting aan de Plompatorengracht. De zo juist vermelde openbare veiling van het grote huis van Oudwijk aan de Drift wijst op eenzelfde verandering, waarbij, zo mogen wij aannemen, de Joffers weer in de schoot harer familie zijn weergekeerd.

Proces

Dr. Gillis van der Gal doet in de Utrechtse archieven nog menigmaal van zich spreken. Hij kocht nl. in 1634 het goed Veen of Te Veen bij Blauwkapel van Vrouwe Anna van Essenstein douairière Van Gent. Laatstgenoemde doet de koper twee jaar later een proces aan, daar zij meent door hem misleid te zijn. Voor haar des te grievender omdat *den Ed. Hoochgeleerden Mr. Gillis van der Gal, der Medicijnen Doctor als wesende haer Ed. Doctor ende Raidtsvriend, daer haer Ed. naest Godt haer gesondtheyt ende andere werelijcke affairen meest op betrouwende [was]*.

Zij verliest het proces, waarna haar schoonzoon jhr. Lodewijk van Renesse en zijn broer Frederik in 1636 het plan beramen dr. Van der Gal te kidnappen en aan de Spanjaarden in handen te spelen, opdat hij zich een groot losgeld zal moeten getroosten. Zij slagen maar gedeeltelijk. Bij de Grebbe wordt de wagen ontdekt waarin Van der Gal en zijn oudste zoon, gebonden en met een prop in de mond, worden gevonden. Lodewijk van Renesse weet te vluchten. Broer Frederik wordt op Hazenberg gevangen gezet maar ontsnapt een jaar later, nog wel door toedoen van de Staten-Generaal die kennelijk met het geval in de maag zitten.

In de Utrechtsche Jaarboekjes van 1891 en 1893 vertelt C. A. de Kruijff ons deze hele geschiedenis tot in bijzonderheden, waarbij hij uit de talrijke

Nieuwe editie Kastelenboek

processtukken een volkomen duidelijk verhaal weet te construeren. Wij gaan hierop nu niet nader in omdat die historie met ons eigen onderwerp geen verband heeft.

Dr. Gillis van der Gal is in 1637 overleden.

P. H. Damsté

¹⁾ Rijksarchief Utrecht (R.A.U.), *Catalogus van de Archieven der Kleine Kapittelen en Kloosters (K.K.K.)*, Inleiding bij de respectievelijke vrouwenconventen.

²⁾ R.A.U., K.K.K. nr. 1144, *Rekeningen Vrouwenklooster*.

³⁾ R.A.U., *Archief der Staten van Utrecht nr. 738*.

⁴⁾ *Rekening Vrouwenklooster 1629/30 fol. 117 en 118*.

⁵⁾ K.K.K. nr. 1141.

⁶⁾ *Archief der Staten van Utrecht nr. 731-1*.

⁷⁾ Het woord „pensioen” hier gebruikt in zijn oorspronkelijke betekenis van jaargeld, salaris.

⁸⁾ *Kronijk van het Historisch Genootschap*, 26 (1870) 331.

⁹⁾ G. A. Evers, „De Schuilkerk der Remonstrantsche Gemeente in de Rietsteeg en hare bezitting op 't Heilig Leven”, *Jaarboekje van „Oud-Utrecht”*, 1933, 97.

¹⁰⁾ *Johan van de Water, Groot Placaatboek van Utrecht, I*, 194.

¹¹⁾ *Ibidem*, III, 465.

¹²⁾ *Ibidem*, I, 409.

¹³⁾ Elk van de vijf conventen telde meer loffers dan het in de Instructie van 1598 voorgeschreven maximum.

¹⁴⁾ R.A.U., K.K.K. nr. 760, *Rekeningen Oudwijk 1627-1630*.

¹⁵⁾ S. Muller Fz., *Oud-Utrechtsche Vertellingen (Utrecht, 1904)*, 106.

¹⁶⁾ *Annelies Becker-Jordens e.a., Drift 25 (Utrecht, 1970)*, 28.

¹⁷⁾ *Archief der Staten van Utrecht nr. 738, blz. 143*.

Voor

prentbriefkaartverzamelaars

Hoe op een onverwachte plek nieuws voor liefhebbers van het verleden te vinden is! Had u soms gedacht dat er in het zendingsblad van de Ned. Herv. kerk een adres te vinden zou zijn waar oude prentbriefkaarten te koop worden aangeboden? Geïnteresseerden kunnen zich opgeven bij mevr. M. Jansen-Boas, Wormerveerstraat 52, Den Haag, tel. 070 - 66 53 41. Men moet dan zo nauwkeurig mogelijk aanduiden welke plaatsen of onderwerpen (bijv. molens, kastelen) men verzamelt, en uit welke periode. Ansichten van vóór 1900 krijgt zij amper binnen, maar wel uit het begin van deze eeuw. Na telefonische afspraak kan men kaarten komen uitzoeken.

Om een indruk te geven van de prijzen: stads- en dorpsgezichten van nu tot 1950 kosten 15 cent, uit de jaren 1950-1930 minimaal 25, tussen 1930 en 1920 minstens 75 cent en die van vóór 1920 1 gulden of meer kosten. Kaarten met trams, zeppelins en andere zeldzame onderwerpen zijn veel duurder. De opbrengst van die verkopen gaat naar zendingsterreinen, maar dat kon u verwachten bij de bovengenoemde achtergrond van dit adres.

L. v. T.

J. D. M. Bardet, *Kastelenboek Provincie Utrecht. Bussum, 1975, De Haan. 5e druk. 385 blz. m. ill. f 14,90.*

Het is een goede gedachte geweest een nieuwe editie te bezorgen van het kastelenboek van de provincie Utrecht. De 4e druk van 1966 was al jaren uitverkocht. Een zinnige zaak, dat een jongere generatie geïnteresseerden zich niet op de hoogte hoeft te stellen van de Utrechtse kastelen middels bibliotheek of duur antiquarisch aangeschafte exemplaren.

De nieuwe druk lijkt inhoudelijk in grote mate op de vierde behoudens het in voorwoord aangegevene. Ik ga daar niet op in. Het geleverde werk is goed en voldoet aan de wensen van de gebruikers.

Waar ik wat uitgebreider over spreken wil is de uitvoering. Niet als kenner van het drukwezen, maar als gebruiker, als fietser die op een middag langs de Langbroekerwetering rijdt en die na afloop enige opmerkingen maakt en vragen stelt ten aanzien van de praktische bruikbaarheid. Voor eerst is de plaatsing van de kaarten achterin het boek een verbetering. Uitklapkaarten sneuvelen in de regel snel.

Het papier van deze uitgave is van een goede, stevige kwaliteit. Hoe plakkerig het wordt als je koffie morst of als het miezert op een tocht, zal de praktijk uitwijzen. In ieder geval was de vierde druk wat dit betreft een forse flop.

Een vraag is hoe de kaft er na een tijdje gebruik zal uitzien. Nu is hij in een goede conditie en ziet hij er aardig uit. De slappe, witplastic cover van de vorige druk toonde lelijk maar was in de praktijk handig: hij liet zich schoon vegen, kon tegen water en gaf lekker mee.

Het gewicht van het boek is aanmerkelijk vermeerderd. Woog de vorige druk 4½ ons, deze liefst 6½. In je zak een niet gering gewicht, als het tenminste zo was dat je het boek daarin zou kunnen steken. De achterkaft mag dan spreken van een handzaam formaat, in mijn garderobe bevindt zich één jas waar het boek in kan. Alle andere zakken zijn te smal. Mijn suggestie aan de drukker is dan ook voor een volgende uitgave eerst contact op te nemen met de confectie-industrie ten einde op de hoogte te zijn van de grootte van de gemiddelde jas- en colbertzak. De huidige uitgave is 1½ cm te breed.

Wat me tevens een zinvolle aanvulling voorkomt zijn een of twee pagina's met getekende wapenschildjes. Thans vinden we de wapens beschre-